

ИНТЕЛЕКТУАЛ КАПИТАЛАДАН ФОЙДАЛАНИШ КОРХОНА РИВОЖЛАНИШИНИНГ АСОСИДИР

Аннотация. Мақолада интеллектуал капиталидан фойдаланиш корхона ривожига ҳисса қўйиши масалалари кўриб чиқилади. Олимларнинг инсон капитали назарий ёндашувлари ва интеллектуал капитали таърифи ёндашувлари кўриб чиқилган. Таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги инновацион ҳамкорлик тизимида интеллектуал капиталдан фойдаланиш самарадорлиги масалалар таҳлил қилинган. Илм-фан ва инновация ўртасидаги ҳамкорликдаги салоҳиятнинг амалга оширишда тўсқинлик қиладиган қатор камчиликлар ҳам кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: Инсон капитали, интеллектуал капитал, тизимли капитал, тармоқ, салоҳият, инвестиция, самарадорлик, меҳнат унумдорлиги.

Кириш

Бизга маълумки жаҳонда инсон капитали иқтисодий ўсишнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучларидан бири ҳисобланади. Инсоннинг энг катта бойлиги ва бошқа мавжудотлардан фарқи бу унинг онгидир. У эса инсоннинг интелектини шакллантирувчиси. Замонавий жамиятда шахс шунчаки "иқтисодий субъект" эмас, бу унинг саноат иқтисодиётидаги иқтисодий функцияси сифатида тушунилади, менимча жамиятнинг ҳал қилувчи ишлаб чиқарувчи омили сифатида кўп қиррали шахсдир. Шу боис замонавий шароитда нафақат илгари тўпланган илмий билимларни идрок этиш, балки янги илғор ахборот технологиялари, хизматлар ва маҳсулотларни таҳлил қилиш, умумлаштириш ва яратишга қодир бўлган олий маълумотли шахснинг роли сезиларли даражада ортиб бормоқда.

Янги Ўзбекистонни барпо этиш жараёнида катта эътибор инсон капиталига инвестициялар ажратилишига қаратилмоқда. "Бунинг учун, авваламбор, ташаббускор ислохотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур. Шунинг учун ҳам боғчадан бошлаб олий ўқув юртигача – таълимнинг барча бўғинларини ислоҳ қилишни бошладик. Нафақат ёшлар, балки бутун жамиятимиз аъзоларининг билими, савиясини ошириш учун аввало илм-маърифат, юксак маънавият керак. Фан ривожланмаган жойда регрессия кузатилади, жамиятнинг барча соҳаларда қоқоқлик кузатилади»¹.

Инсон капитали иш жараёнида таълим ва тажриба тўплайди. Ходимнинг иқтисодий қиймати тор малака билан эмас, балки умумий билим, мураккаб муаммоларни самарали ҳал қилиш қобилияти билан белгиланади, бу эса ходимга ўзгарувчан иқтисодий ва ижтимоий ҳаёт шароитларига тезда мослашишга имкон беради. Кўп қиррали билимли шахс тез ўзгарувчан шароитларга тезроқ мослашади. Бозор талабидан келиб чиқиб, тезда бошқа мутахассисликка қайта тайёрлайди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Инсон капиталининг асосий жиҳати бу унинг интеллектуал фаолиятидир. Инсонларнинг интеллектуал фаолияти алоҳида корхоналар ва тармоқларнинг, шунингдек, бутун халқ ҳўжалигининг асосий самарали фаолиятидир. Хорижий мамлакат олимлари ушбу атамага катта урғу беришни бошлашди, ҳамда инсон

¹ Ш.М.Мирзиёев. Послание Президента Республики Узбекистан Олий Мажлису. 24.01.2020 <https://president.uz/ru/lists/view/3324>

капиталининг янги шакли деб қарашни бошлашди. Инсон капиталининг умумий назарий ва услубий жиҳатларини қуйидаги олимлар ўз асарларида ёритиб ўтганлар ва улар Амарти Сен Е. Денисон, Т. Шульц, Г. Беккер, Махбуб ал-Хақа, Ж. Минтзер, Bowen, Stewart Т.А, Е. Долан, Ж. Линдси, Симкина Л.Г., К. Гриффин, Ployhart ва Moliterno, М. Алле, Т. Сакая¹ ва бошқалар инсон капиталини ривожлантиришни назарий ва концептуал асосларни яратдилар.

Ўзбекистон олимлари ҳам миллий иқтисодиётни инновацион ривожлантиришда инсон капиталига катта эътибор беришади. Улардан Қ.Х.Абдурахмонов, Б.Исломов, Б.Х.Умурзоков, Н.К.Зокирой, Н.Х.Раҳимова, З.Я. Худайбердиев² ва бошқалар.

Интеллектуал капитал атамасига Э.Брукинг, Л. Эдвинссон, М. Мэлоун, К.Тейлор, Т.Стюарт, Б.Б. Леонтьев³ ва бошқалар.

Адабиётлар таҳлили натижасида инсон капиталига олимлар ўз қарашларини қуйидагича билдирганларини кўришимиз мумкин (1-жадвал).

1-жадвал. Инсон капиталининг моҳияти.

Йил	Манбаа	Таъриф
1964	Г. Беккер	Инсон капитали - бу билимлар, маълумотлар, ғоялар, кўникмалар ва инсон саломатлиги. У инсон меҳнати жараёнини белгилайди ер билан бирга асосий ишлаб чиқариш омили ҳисобланади ва капитал ⁴
1978	Bowen	Инсон капиталини олинган билим, кўникма, инсон эга бўлган энергия ва мотивация. Бу хусусиятлар давомида хизматлар ва товарлар ишлаб чиқариш учун фойдаланиш мумкин маълум вақт даври ⁵
1998	Stewart Т.А	Интеллектуал капитал контекстида инсон капитали, истеъдод, малака, қобилият ва ғояларни ҳисобга олган ҳолда шакллантирилади. энг кўп қимматли - муносабатларни идрок этиш, яратиш ва ривожлантириш ⁶
2000	Симкина Л.Г.	Инсон капиталини ишлаб чиқариш шакли сифатида белгилайди икки компонентга асосланади - тўғридан-тўғри меҳнат ва интеллектуал фаолият. Бу қисмлар вазифасини бажариши мумкин турли шахсларнинг ташкилий ва иқтисодий шакллари, ёки қандай бир хил

¹ Sen A. Idea of Justice. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009. Schultz T.W. Investing in People: The Economics of Population Quality. Berkeley, Calif.: University of California Press, 1981. p. 149-166. Becker G.S. Human Capital: a Theoretical and Empirical Analysis. – N.Y.: Columbia Univ. Press, 1964. Сакая Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего / Т. Сакая // Новая индустриальная волна на Западе: Антология / под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. – с. 337-371

² Абдурахманов К.Х. Экономика труда: Теория и практика: Учебник: Москва: ФГБОУ ВО «РЭУ имени Г.В. Плеханова», 2019. с. 661. Abdurakhmanov K.H. Zokirova N.K., Islamov B., Hiwatari M. (2016) Systemic transformation and sustainable human development: the Case of Uzbekistan. Jakarta: Gunadarma Publisher, 2016, p. 230. Умурзаков Б.Х. Теоретические и практические аспекты развития сферы малого бизнеса и частного предпринимательства в Республике Узбекистан. Монография. – Т.: «Iqtisodiyot». 2011. Худайбердиев З.Я. ва б. Тадбиркорлик ва ишга жойлаштириш технологияси. Ўқув қўлланма. «ILMZYU» 2016

³ Брукинг Э. «Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии». Пер. с англ.; под. ред. Л. Н. Ковалик. – СПб.: Питер, 2001. – 288 б.

Лейф Эдвинссон, Майкл Мэлоун. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / пер. с англ. М., 2007. – 368 б. Леонтьев Б.Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. М.: Акционер, 2002

⁴ Becker G.S. Human Capital: A Theoretical And Empirical Analysis. - New York: Colombia University Press, 1964

⁵ Bowen H., Investment in Learning, San Francisco, 1978

⁶ Stewart T.A. Capital Intelctual: a nova vantagem competitiva das empresas. - Rio de Janeiro: Campus, 1998.

		шахснинг функсиялари; улар бир-бирига кирадилар айирбошлаш муносабатлари ¹
2011	Ployhart va Moliterno	Инсон капиталини билим, кўникма, қобилият ва яхшилаш учун ишлатилиши мумкин бўлган бошқа хусусиятлар ишлаш. Бундан ташқари, инсон капитали қуйидагиларга бўлинади когнитив (билим, кўникма, қобилият ва тажриба) ва когнитив бўлмаган (шахсият, кадриятлар ва манфаатлар) ²
	Abdurakhmanov K.	инсон капитали – бу иқтисодий ривожланишнинг интенсив ишлаб чиқариш омили, жамият ва оилани ривожлантириш, меҳнат ресурсларининг билимли қисми, интеллектуал ва бошқарув меҳнати, яшаш ва иш жойи муҳитидир. Улар инсон капиталини ривожлантиришнинг ишлаб чиқариш омили сифатида самарали ва оқилона амал қилишини таъминлаши керак ³

Тадқиқотнинг методологик асоси. Тадқиқотда Ўзбекистон Республикасида фаолият кўрсатаётган “Ўзбекнефтегаз” АЖ фаолиятининг иқтисодий ижтимоий таҳлили, гуруҳлаштириш таққослаш, танланма кузатув усуллари асосида мантикий фикрлаш орқали хулосалар қилинган.

Таҳлил ва натижалар. Инсон капитали - бу одамлар ҳаёти давомида тўплаган билимлари, кўникмалари ва соғлиғи, бу уларга жамиятнинг фойдали аъзолари сифатида ўз салоҳиятларини рўёбга чиқаришга имкон беради. Яхшиланган овқатланиш, соғлиқни сақлаш, сифатли таълим, иш ўринларини яратиш ва малакаларини ошириш орқали одамларга сармоя киритиш инсон капиталининг ривожланишига ҳисса қўшади, бу ўта қашшоқликни тўхтатиш ва ижтимоий жиҳатдан бирлашган жамиятларни барпо этиш учун жуда муҳимдир.

Илгари инсон (интеллектуал) капитали деганда фақат инсоннинг меҳнат қобилиятини оширадиган - касбий кўникмаларни шакллантиришга инвестициялар йиғиндиси тушунилган. Ҳозирги кунга келиб инсон капитали бу – иқтисодий ривожланишнинг омили, жамият ва оилаларнинг ривожланиши, шу жумладан ишчи кучининг шакллланган қисми, билим, меҳнатни бошқаришда интеллектуал воситаси, иш фаолияти ва шароити, ривожланишнинг самарали омили сифатида унинг самарали ва оқилона ишлашини таъминлашдан иборатдир. Замонавий шароитда иқтисодиёт ва жамиятни интеллектуаллаштиришнинг жадал ривожланаётган йўналишига нафақат баҳо беришга, балки ўз ғояларини ҳаётга тадбиқ этишга ҳам эришган.

Инсон интеллектуал капитал - бу одамларда таълим, малака, касбий билим ва тажриба кўринишидаги капиталдир.

Корхонанинг интеллектуал капитали - бу қўшимча қиймат яратиш ва корхонага бозорда рақобатдош устунликларни таъминлашга қодир бўлган ва ишлаб чиқариш омили бўлган ходимларнинг малакаси, тажрибаси, мотивацияси, билимлари, технологиялари ва алоқа каналлари ҳисобланади.

Интеллектуал капитал ва моддий капитал ўртасидаги белгиловчи фарқ унинг номоддий табиатидир. Бундан ташқари, интеллектуал капитал келажакка қаратилган бўлса, моддий капитал эса ўтмишда амалга оширилган ҳаракатлар натижасидир.

¹ Симкина Л.Г. Человеческий капитал в инновационной экономике. / диссертация. - Санкт-Петербург, 2000. – 349 с.

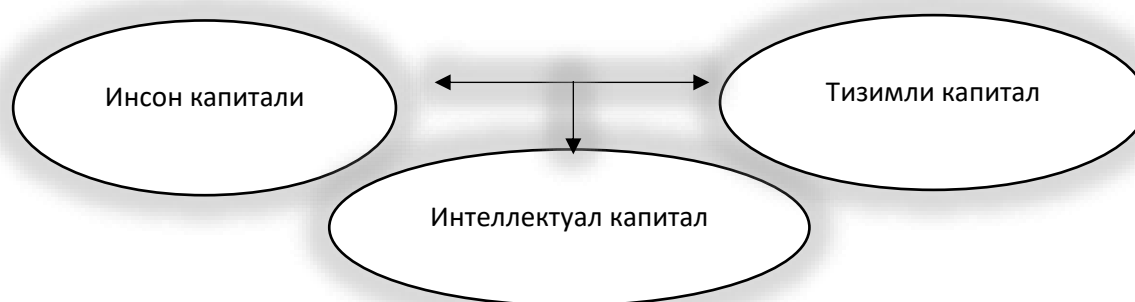
² Ployhart R.E., Moliterno T.P. Emergence of the human capital resource: a multilevel model // Academy of Management Review. – 2011. – № 1. – p. 127-150

³ Абдурахмонов К.Қ. «Меҳнат иқтисодиёти» назария ва амалиёт, Тошкент-2019 йил, 233 бет

Швециянинг «Скандия» суғурта-молия компаниясида ўтказилган тадқиқотлар бундай омилларнинг иккита гуруҳини аниқлади¹:

✓ *Инсон капитали*. Компания ходимларининг жорий вазифаларни амалга оширишда қўлланиладиган билимлари, амалий кўникмалари ва ижодий қобилиятлари йиғиндиси. Унинг бошқа таркибий қисмлари - компаниянинг маънавий кадриятлари, иш маданияти ва бизнесга умумий ёндашув. Инсон капитали компаниянинг мулки бўла олмайди.

✓ *Тизимли капитал*. Ушбу туркумга аппарат, дастурий таъминот, ташкилий тузилма, патентлар, савдо белгилари ва компания ходимларига ўзларининг ишлаб чиқариш салоҳиятига эришиш имконини берадиган барча нарсалар киради, бошқача айтганда, ходимлар уйга олиб кетолмайдиган капитал.

Расм-1 интеллектуал капиталнинг келиб чиқиши²

Тизимли капитал компания ва унинг асосий мижозлари ўртасида шаклланган муносабатларни ҳам ўз ичига олади. Инсон капиталидан фарқли ўлароқ, таркибий капитал компаниянинг мулки ва шунинг учун сотиш объекти бўлиши мумкин. Асосий интеллектуал капитал инсоннинг когнитив фаолияти натижасида олинган билимдир. Капиталлаштириш жараёни учун бу билим тўғридан-тўғри ёки билвосита фойда келтириши керак.

Жаҳон ахборот жамиятининг Окинава хартиясининг саккизта йирик давлати раҳбарлари нисбатан янги “ахборот жамияти” атамасини қабул қилдилар, унда ишлаб чиқаришнинг асосий маҳсулоти ахборот ва билим ҳисобланади деб қараладиган бўлинди.

Давлатдан таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги яқин ҳамкорлик тизимида бошқарув тизимини яратиш ва интеллектуал капиталдан фойдаланиш стратегиясини ишлаб чиқиш, яъни ўсишни таъминлайдиган ташкилий, қонунчилик, таркибий ва функционал компонентлар мажмуини ишлаб чиқиш талаб этилади. Бу масалада ишлаб чиқаришни модернизация қилишга катта аҳамият берилади (2-расм). Бу масалалар давлат иқтисодий сиёсатида устувор аҳамият касб этаётганидан кейинги йилларда ҳукуматимиз томонидан иқтисодиётнинг барча етакчи тармоқлари корхоналарини модернизация қилиш ва техник қайта жиҳозлашга доир меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ва дастурларнинг қабул қилингани ҳам яққол намоён бўлмоқда.

Хўш интеллектуал капиталдан фойдаланган ҳолда таҳлиллар қилиш қандай фойда беради ҳамда қайси мезонлар орқали баҳолаш тўғри бўлар эди?

Биринчидан, бу бажарилиш кетма-кетлиги. Агар анъанавий таҳлилнинг мантикий схемаси ўрганиш объектини таркибий қисмларга ажратишни, муаммоларни аниқлашни ва натижада баҳолаш учун уларнинг синтезини назарда тутати, интеллектуал капиталдан фойдаланиш самарадорлигини таҳлил қилиш ва баҳолаш қуйидаги қоидаларга мувофиқ тузилади. Қарама-қарши схема, яъни биринчи босқичда объектнинг умумий ҳолати баҳоланади ва шундан кейингина унинг таркибий қисмлари кўриб чиқилади.

¹ http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1429.html

² ЛЕЙФ ЭДВИНССОН, МАЙКЛ ЭМЛОУН. ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ. “ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИСТИННОЙ СТОИМОСТИ КОМПАНИИ” [HTTP://IIR-MP.NAROD.RU/BOOKS/INOZEMCEV/PAGE_1429.HTML](http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1429.html)

Иккинчидан, интеллектуал капиталдан фойдаланиш самарадорлигини таҳлил қилиш ва баҳолаш жараёни ютуқлар параметрларини уч ўлчовда баҳолашни назарда тутати:

- ✓ якуний натижа балл;
- ✓ шахсий интеллектуал капиталдан фойдаланишни ва умуман интеллектуал капитални ривожлантиришни баҳолаш;
- ✓ таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги инновацион ҳамкорлик тизимида интеллектуал капиталдан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш.

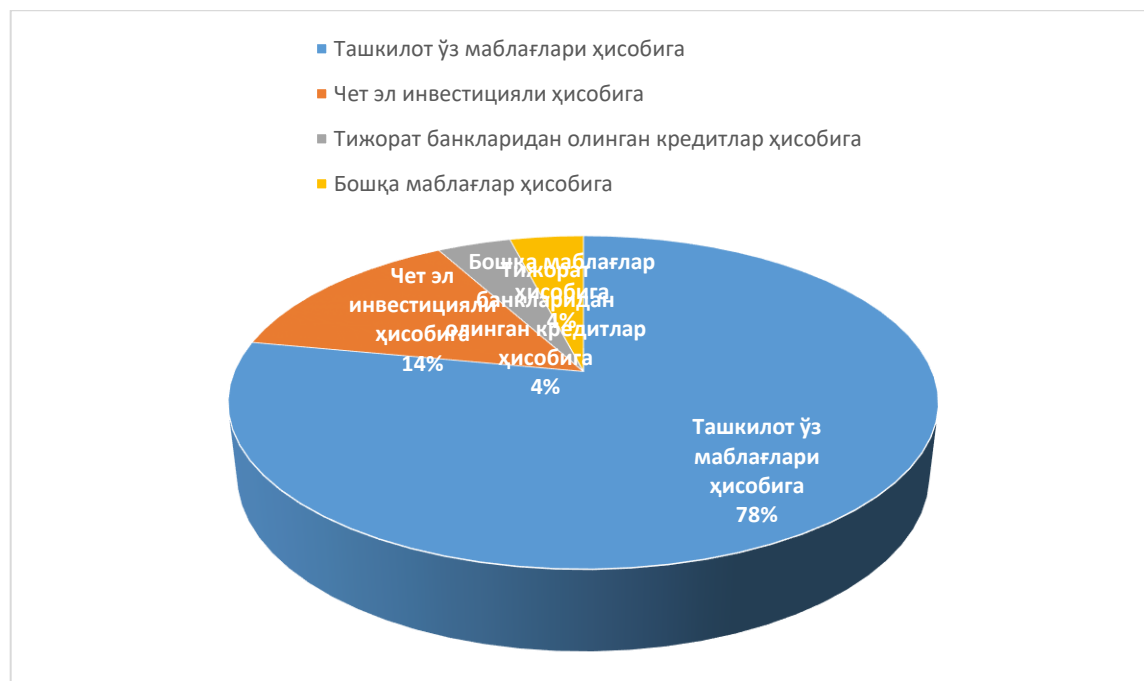
Учинчидан, тармоқ олий таълим соҳасида фан, техника ва технологияларни ривожлантиришнинг соҳа талаб қиладиган устувор йўналишлари доирасида таълим дастурларини амалга ошириш учун грант маблағларни жамлашни таъминлаш (ёки жорий қилиш) ходимларга грант маблағларини ажратиш (тадқиқотчилар учун) зарур. Илм фан ривожланишнинг янги муҳим йўналишлари бўйича, шунингдек, илмий тадқиқот ишлари натижаларини патентларни рўйхатдан ўтказиш.

2-расм. Интеллектуал капитални шакллантириш ва ундан фойдаланиш ¹

Ўзбекистон нефт-газ саноатида инновацион фаолият самарадорлигини тавсифловчи асосий кўрсаткичлар қўлланилган илмий-техникавий чора-тадбирлар сони, уларни амалга оширишга сарфланган харажатлар, олинган иқтисодий самара, илмий ва илмий-техник воситалардан фойдаланган ҳолда қўшимча ишлаб чиқариш ҳажми ҳисобланади. Ушбу тармоқнинг интеллектуал капитали қанчалик юқори бўлиши корхонанинг меҳнат унумдорлигига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Давлат стратегик аҳмиятига эга бўлган корхонанинг меҳнат унумдорлиги қанчалик юқори бўлиши, давлат бюджетига ҳам келиб тушадиган даромаднинг ўсиш динамикасига таъсир кўрсатишини биламиз. Ушбу тушумлар солиқлар кўринишида давлат бюджетига даромад бўлади. Демак ҳар икки тарафдан корхона самарадорлиги, меҳнат унумдорлиги ошишидан манфаатдор эканлиги маълумдир. Ушбу тармоққа йилдан йилга инвестициялар кўпроқ жалб этилиши устида кўплаб ишлар олиб бориляпти. Киритилаётган инвестицияларнинг кўп қисми эса, айнан илм фан талаб этувчи маҳсулотлар ишлаб чиқаришга қаратилган жараёнларга йўналтирилмоқда.

¹ Изланишлар натижасида муаллиф томонидан тузилди

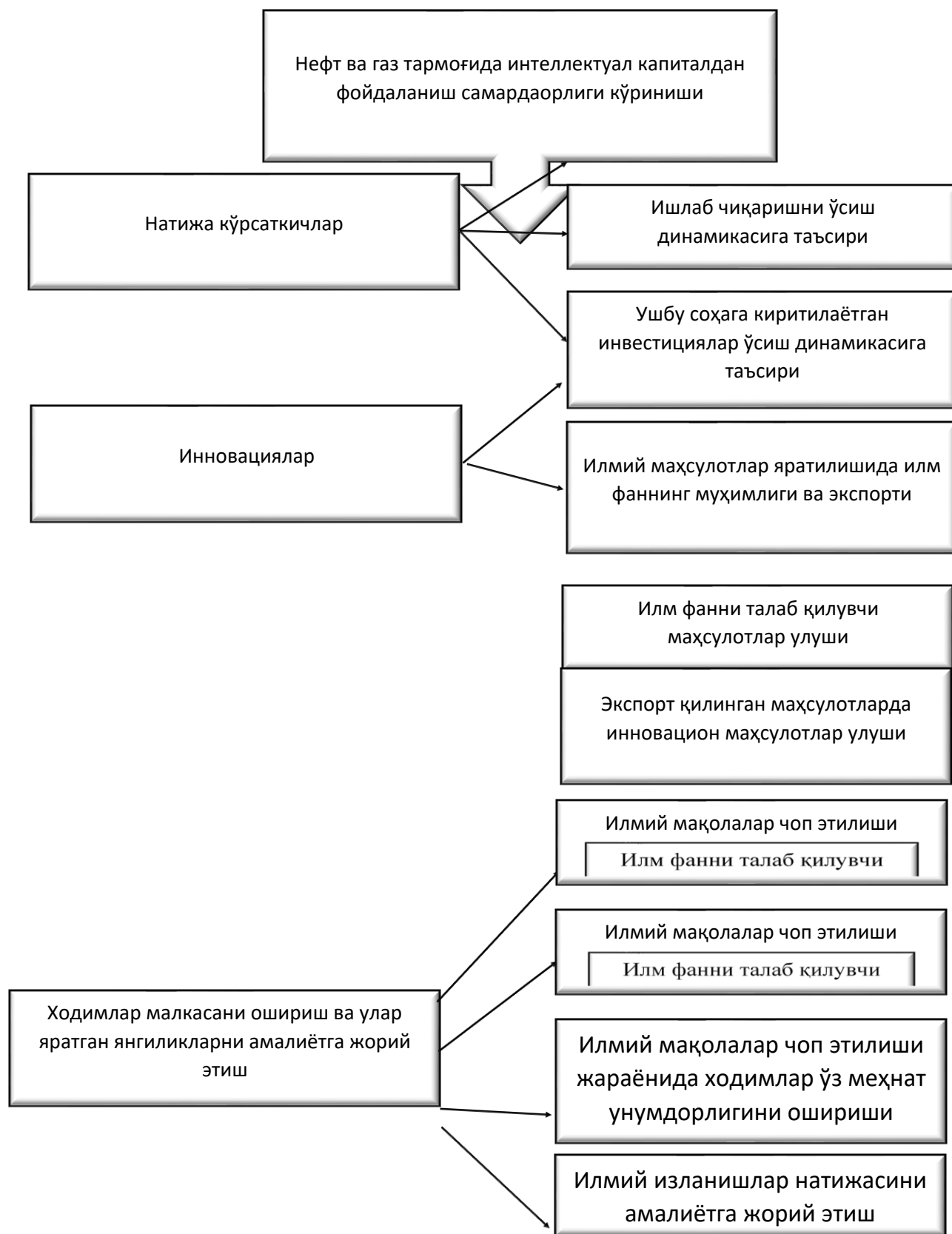
3-расм. Инновацион харажатлар манбалари¹

Ўзбекистонда нефт-газ саноатини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичи углеводород хом ашёсини илғор қайта ишлаш бўйича янги қувватларнинг ишга туширилиши ва маҳсулот сифатини жаҳон андозалари даражасига етказиш билан тавсифланади. Бу эса ўз навбатида таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги инновацион ҳамкорлик тизимида интеллектуал капиталдан фойдаланишга катта эҳтиёж бор эканлигини яна бир бор тасдиқлайди. Инновацияга бўлган талаб кучайгани сари, инвестицияга ҳам таклиф кўпаяди.

Нефт ва газ тармоғи таҳлил натижаларига асосан инновацион тадбирлар ҳамда инновацион маҳсулотларни ишлаб чиқариш, жорий этишда харажатлар манбаалари кесимида кўрилди (3-расм).

2021 йил якуни сарф ҳисоблари бўйича хорижий инвесторлар ўз маблағларининг 28,5 фоизигагина технологик инновацияларга, жумладан, 66,8 фоизини машина ва асбоб-ускуналар сотиб олишга сарфладилар. Технологик инновацияларга йўналтирилган хорижий сармояларнинг 30% дан ортиғи дастурий таъминотни сотиб олишга йўналтирилган. Тижорат банклари асосан машина ва ускуналар (58%) ва янги технологиялар (33%) сотиб олишга молиялаштирилганини 2021 йил якунлари таҳлилларидан билишимиз мумкин. Таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги инновацион ҳамкорлик тизимида интеллектуал капиталдан фойдаланиш (4 -расмда кўрсатиб ўтилган) албатта ижобий натижа келтиргани билан, молиялаштириш ва унга инвестиция киритиш талабларини қўйгани каби, илм соҳасидаги баъзи натижаларни қисқа муддатларда эмас балки узоқ муддатларда олиш мумкинлигини ҳам этиб ўтиш жоиздир. Аммо, бу корхонанинг ушбу ҳамкорликка йўналтирадиган харажатлари самарасиз бўлади дегани эмас, балки корхонанинг бизнес режаси асосида йиллар давомида бозорда рақобатбардошлик имунитетини мувозантда ушлаб туришга, ҳамда ушбу тармоқнинг йирик корхонаси бўлмиш “Ўзбекнефтгаз” АЖ жаҳон бозоридаги IPO (Initial Public Offering) га чиқиш имконини берадиган маҳсулотлар яратирилишига ҳисса қўшиш имкониятини беради.

¹ <https://www.ung.uz/> асосида муаллиф томонидан тузилди

4- расм. Нефт ва газ тармоғида интеллектуал капиталидан фойдаланиш самардорлиги¹

¹ Изланишлар натижасида муаллиф томонидан тузилди. *Ушбу схема нафақат нефт ва газ тармоғида балки бошқа тармоқларга ҳам мос равишда шакиллантирса мақсадга мувофиқ.

Таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг инновацион ҳамкорлиги тизимида «Ўзбекнефтегаз» АЖ интеллектуал капиталидан фойдаланиш самарадорлигини тармоқнинг 2022 йиллардаги якуний натижалари ҳам кўрсатади (4-расм).

Корхона ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларининг умумий ҳажмига нисбатан қарийб 60 фоизи илм-фан талаб этувчи маҳсулотлар ташкил этиши изланишларимиз натижасида маълум бўлди. Бундай кўрсаткич илм-фан ва инновация ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни ижобий натижавийлигини таъминлаши исботидир. Таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги инновацион ҳамкорлик тизимида интеллектуал капиталдан фойдаланиш натижасида кўплаб янгиликлар, патентлар олиш имкониятини бергани каби ушбу патентлардан фойдаланиш ҳам бир қанча ноқулайликлар ва камчиликлар мавжуд эканлигини тадқиқотларимиз натижасида билиб олдик ва улар қуйидагилар:

✓ Ҳозиргача инноваторларни тадбиркорликка, тадбиркорларни инновацияларни ишлаб чиқаришга фаол жорий этишга ундайдиган бундай ишбилармонлик муҳити шаклланмаган. Сабаблар орасида фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги бевосита алоқанинг заифлашиши, ўтиш даври туфайли юзага келган ва рағбатлантириш тизимининг етарли даражада йўқлиги ва мавжуд турли тўсиқлар, хусусан, бизнес билан боғлиқ бўлганлар ҳам бор.

✓ Ҳар хил турдаги рухсатномаларни олиш инновациялар учун асосий тўсиқлар ҳисобланади: барча турдаги рухсатномалар, лицензиялар, сертификатлар ва стандартларни олишнинг мураккаб тартиблари ҳам ички, ҳам ташқи бозорга мўлжалланган янги маҳсулотларни жорий этишда асосий тўсиқ бўлиб қолмоқда. Таққослаш учун: Ривожланаётган мамлакатларда тадбиркорлар янги маҳсулотни чиқаришда лицензия олишга ўртача 230 кун вақт сарфлайдилар (Ўзбекистонда 280-290 кун)¹.

✓ «Ўзстандарт» томонидан берилган мувофиқлик сертификатлари бугунги кунда чекланган миқдордаги давлатлар томонидан тан олинади ва экспорт қилишда ишлаб чиқарувчилар импорт қилувчи давлатда қайта сертификатлашлари керак. Очиги, бундай «икки томонлама сертификатлаш» экспортчиларнинг транзакция харажатларини оширади ва ўзбек товарларининг рақобатбардошлигини пасайтиради. Шу боис, экспортга жўнатилган товарларга мувофиқлик сертификатларини олиш бўйича мажбурий талабни олиб ташлаш билан бирга тартибни соддалаштириш масаласини ҳам кўриб чиқиш муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, миллий корхоналарнинг халқаро миқёсга чиқишига кўмаклашиш, шунингдек, инвестицияларни жалб қилиш мақсадида стандартларни ўзаро тан олиш бўйича халқаро шартномалар тузиш бўйича ишларни жадаллаштириш зарур.

Илм-фанга қанчалик эътибор кўрсатилса, шунчалик инновация ҳам ривожланади ҳамда корхона бозордаги рақобатбардошликка чидамлилиқ кўрсаткичини ошириб, хааражатларни оптимизация қилишда ёрдам беради.

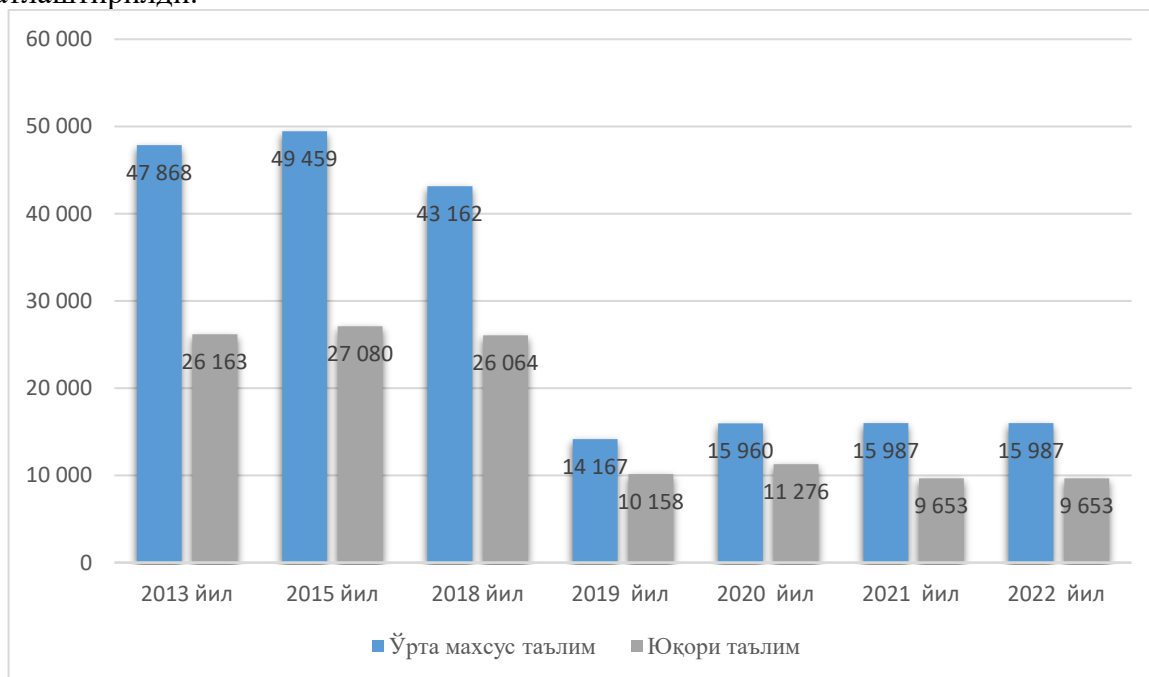
Нефт ва газ саноатини ривожлантиришда илм-фан ва инновация ўртасидаги ҳамкорликни таъминлайдиган инсон капиталининг илмий салоҳияти ҳам етакчи ўринларга эгаллайди ҳамда корхонанинг илмий салоҳияти динамикаси 5-расмда келтирилган. Динамикани кузатар эканмиз гўёки корхонада 2019 йилдан бошлаб пасайиш кузатилган, деган фикр пайдо бўлади, аслида корхонада ундай ҳолат кузатилмаган, бунга сабаб нефт ва газ саноати ходимлар ва уларнинг салоҳияти бўйича таҳлил қиладиган бўлсак, 2018 йил ва 2019 йилда ходимлар сони қарийб 3 баробарга қисқарганини кўришимиз мумкин, бунга сабаб Ўзбекистон республикаси президентининг 9- июл 2019 йилдаги ПҚ-4388-сонли қарорига биноан, «Ўзбекнефтегаз» АЖ тарикибидан икки йирик корхона яъни «Нудудгазтаъминот» АЖ ҳамда «Ўзтрансгаз» АЖ ажралиб чиқишидир². Кейинги йилларда ходимлар сони камайишига сабаб эса, корхона таркибига кирувчи корхоналарда

¹ Л. В. Алимова «Роль и значение патентного дела в коммерциализации результатов научно-технической деятельности».

² <https://lex.uz/docs/4410278>

Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 09.07.2019 йилдаги ПҚ-4388-сон

оптимизация, инновацияларни қўллаш борасида баъзи фаолият турлари автоматлаштирилди.

Расм- 5 “Ўзбекнефтегаз” АЖ ходимларининг таълим даражаси динамикаси (умумий сондан, одам).¹

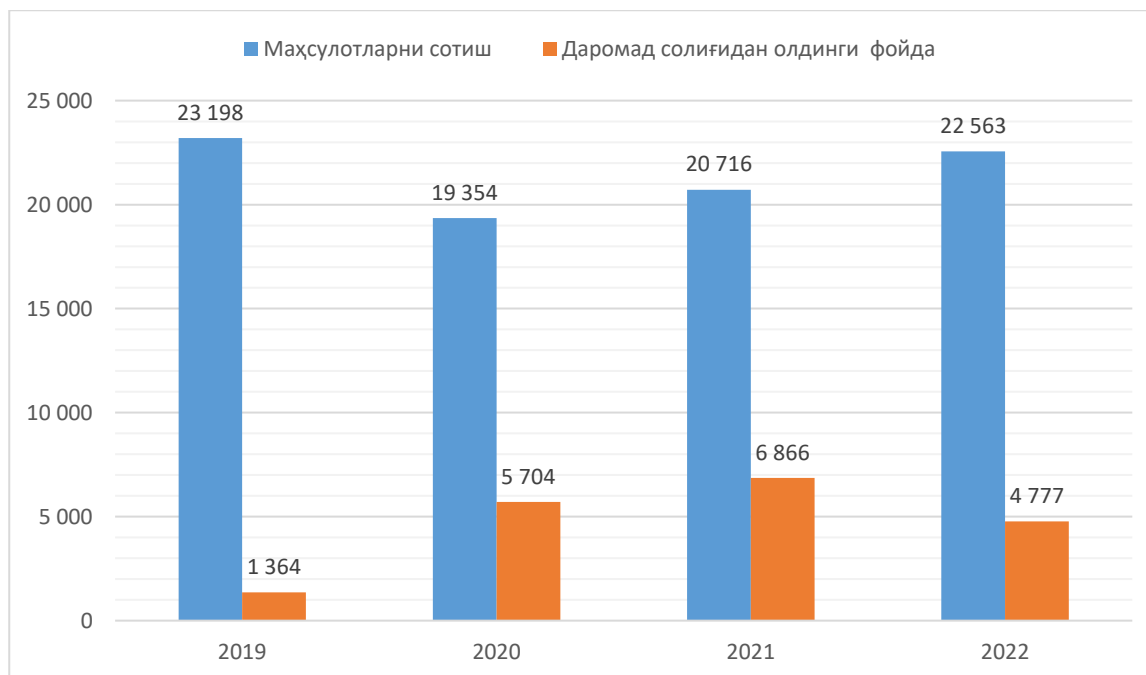
Ушбу соҳада банд бўлган таълим даражаси салоҳиятини таҳлилларимиз шуни кўрсатадики 2013 йил олий маълумотли қатламга кирувчи ходимлар корхона умумий сонига нисбатан 21,3 фоизни, ўрта ва махсус таълим қатламига кирувчи ходимлар сони корхона умумий сонига нисбатан 39,1 фоизни ташкил қилган бўлиб, ушбу кўрсаткичлар 2022 йилда олий маълумотли қатламга кирувчи ходимлар корхона умумий сонига нисбатан 37,6 фоизни, ўрта ва махсус таълим (таркибида мактаб аттестацияси билан ишловчи ходимлар сони ҳам ҳисобга олинган) қатламига кирувчи ходимлар сони корхона умумий сонига нисбатан 62,4 фоизни ташкил этди. Корхонада ўртача 50 фоиз ходимлар 30 ёшдан 50 ёшгача бўлганлар ҳисобланади.

Ҳозирги ўзгарувчан ва мураккаб конъюктурал бозор иқтисодиёти шароитида корхона ҳар қандай вазиятларга тайёр туриши ва ҳамма ресурсларидан оқилона фойдаланиши энг долзарб масалага айланди. Технология ва инвестиция корхонага барқарорликни таъминлаб берган бўлса, ҳозирда эса бу етарли эмаслигини амалда ўз исботини топди.

Корхонанинг барқарор ривожланишида асосий 3 та омил мавжуд:

- Инсон ресурслари;
- Инвестиция;
- Технология.

¹ Изланишлар натижасида муаллиф томонидан тузилди.

6-расм. “Ўзбекнефтегаз” АЖ бўйича фойда ва сотиш ҳажмининг ўзгариш динамикаси (млрд сўм)¹

“Ўзбекнефтегаз” АЖ томонидан интеллектуал капиталдан фойдаланиш махсулот сотиш ҳажмини 3 йил ичида ўзгаришлар бўлганини сабабини юқорида келтириб ўтган икки йирик корхонанинг тизимдан чиқиб кетиши сабаб бўлган бўлса, 2022 йил якуни ҳолатига кўра аввалги ўсиш динамикасини тиклаб олганини кўришимиз мумкин, бу эса келгусида фойдани эса ошириш имконини берди (6-расм). Таълим, фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги инновацион ҳамкорлик тизимида интеллектуал капиталдан фойдаланиш натижасида корхонанинг йиллик сотилган махсулот ва кўрсатилган хизматларининг ўсишига, корхона меҳнат унумдорлиги ўсиш динамикасига ижобий таъсир кўрсатиши, давлат бюджетига даромаднинг ошишига (солиқлар кўринишида), рақобатбардош товарларнинг яратилиши, корхонада мавжуд ва келгусида дуч келиши мумкин бўлган муаммоларнинг ўрганилиши ва уларга мос келувчи таклифлар, ечимлар берилиши, жаҳон бозорига чиқишга йўл очилиши, инвестициялар оқимини кўпайтириш учун корхона инвестицион жозибадорликни оширишига ва яна кўплаб ижобий натижаларга олиб келиши мумкинлигини тадқиқотларимиз натижасида аниқладик. Ҳозирги вақтда ихтиёрий мамлакат иқтисодиётининг ривожланиши илм фанга келиб тақалгани туфайли корхона интеллектуал капиталига катта эътибор қаратиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Хулоса ва таклифлар

Келгусида Ҳукумат қарори билан “Ўзбекнефтегаз” АЖни таркибига кирувчи ва илм-фан талаб этувчи махсулотларни яратувчи корхоналари бошқа мамлакатлар бозорларига чиқиш имкониятига эга инжиниринг компаниялари тоифасига киритиш кўзда тутилган. Бунинг учун ноу-хау элементлари бўлган технологияларни яратишга қодир бўлган ўз илмий кадрларини тайёрлаш керак бўлади. Шу муносабат билан қуйидаги йўналишлар бўйича Компания раҳбариятининг қуйидаги концептуал қарорлари талаб қилинади:

- иқтисодиётнинг нефт-газ секторини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари ва уларни амалга ошириш бўйича чора-тадбирларнинг “йўл харитаси”ни ишлаб чиқиш;
- юқори малакали мутахассислар алмашинуви хавфини минималлаштириш. Бу келгусида инновацион лойиҳаларни амалга ошириш бўйича энг мувоzanатли ва асосли қарорлар қабул қилинишини таъминлайди.

¹ Изланишлар натижасида муаллиф томонидан тузилди.

Илм-фан ва инновация ўртасидаги ҳамкорликдаги салоҳиятни амалга оширишда тўсқинлик қиладиган қатор камчиликлар мавжуд ва улар қуйидагилар (ушбу тўсиқлар иқтисодийётнинг барча тармоқларида мавжуд):

✓ Ҳозиргача инноваторларни тадбиркорликка, тадбиркорларни инновацияларни ишлаб чиқаришга фаол жорий этишга ундайдиган бундай ишбилармонлик муҳити шаклланмаган. Сабаблар орасида фан ва ишлаб чиқариш ўртасидаги бевосита алоқанинг заифлашиши, ўтиш даври туфайли юзага келган ва рағбатлантириш тизимининг етарли даражада йўқлиги ва мавжуд турли тўсиқлар, хусусан, бизнес билан боғлиқ бўлганлар ҳам бор.

✓ Ҳар хил турдаги рухсатномаларни олиш инновациялар учун асосий тўсиқлар ҳисобланади: барча турдаги рухсатномалар, лицензиялар, сертификатлар ва стандартларни олишнинг мураккаб тартиблари ҳам ички, ҳам ташқи бозорга мўлжалланган янги маҳсулотларни жорий этишда асосий тўсиқ бўлиб қолмоқда. Таққослаш учун: Ривожланаётган мамлакатларда тадбиркорлар янги маҳсулотни чиқаришда лицензия олишга ўртача 230 кун вақт сарфлайдилар (Ўзбекистонда 280-290 кун)¹.

✓ “Ўзстандарт” томонидан берилган мувофиқлик сертификатлари бугунги кунда чекланган миқдордаги давлатлар томонидан тан олинади ва экспорт қилишда ишлаб чиқарувчилар импорт қилувчи давлатда қайта сертификатлашлари керак. Очиғи, бундай “икки томонлама сертификатлаш” экспортчиларнинг транзакция харажатларини оширади ва ўзбек товарларининг рақобатбардошлигини пасайтиради. Шу боис, экспортга жўнатилган товарларга мувофиқлик сертификатларини олиш бўйича мажбурий талабни олиб ташлаш билан бирга тартибни соддалаштириш масаласини ҳам кўриб чиқиш муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, миллий корхоналарнинг халқаро миқёсга чиқишига кўмаклашиш, шунингдек, инвестицияларни жалб қилиш мақсадида стандартларни ўзаро тан олиш бўйича халқаро шартномалар тузиш бўйича ишларни жадаллаштириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ш.М.Мирзиёев. Послание Президента Республики Узбекистан Олий Мажлису. 24.01.2020 <https://president.uz/ru/lists/view/3324>.
2. Sen A. Idea of Justice. Cambridge, MA: Harvard University Press. 2009.
3. Schultz T.W. Investing in People: The Economics of Population Quality. Berkeley, Calif.: University of California Press, 1981. p. 149-166 б.
4. Becker G.S. Human Capital: a Theoretical and Empirical Analysis. – N.Y.: Columbia Univ. Press, 1964.
5. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знаниями, или История будущего / Т. Сакайя // Новая индустриальная волна на Западе: Антология / под ред. В.Л. Иноземцева. Мю: Academia, 1999. – с. 337-371
6. Абдурахманов К.Х. Экономика труда: Теория и практика: Учебник: Москва: ФГБОУ ВО «РЭУ имени Г.В. Плеханова», 2019. с. 661.
7. Abdurakhmanov K.H. Zokirova N.K., Islamov B., Hiwatari M. (2016) Systemic transformation and sustainable human development: the Case of Uzbekistan. Jakarta: Gunadarma Publisher, 2016, p.
8. Умурзаков Б.Х. Теоретические и практические аспекты развития сферы малого бизнеса и частного предпринимательства в Республике Узбекистан. Монография. – Т.: «Iqtisodiyot». 2011.
9. Худойбердиев З.Я. ва б. Тадбиркорлик ва ишга жойлаштириш технологияси. Ўқув қўлланма. «ILMZIYO» 2016.
10. Брукинг Э. «Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии». Пер. с англ.; под. ред. Л. Н. Ковалик. – СПб.: Питер, 2001. – 288 б.

¹ Л. В. Алимова «Роль и значение патентного дела в коммерциализации результатов научно-технической деятельности».

11. Лейф Эдвинссон, Майкл Мэлоун. Интеллектуальный капитал. “Определение истинной стоимости компании” http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1429.html .
12. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / пер. с англ.М., 2007. – 368 б.
13. Леонтьев Б.Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. М.: Акционер, 2002.
14. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. - New York: Colombia University Press, 1964.
15. Bowen H., Investment in Learning, San Francisco, 1978.
16. Stewart T.A. Capital Intellectual: a nova vantagem competitiva das empresas. - Rio de Janeiro: Campus, 1998.
17. Симкина Л.Г. Человеческий капитал в инновационной экономике. / диссертация. - Санкт-Петербург, 2000. – 349 с.
18. Ployhart R.E., Moliterno T.P. Emergence of the human capital resource: a multilevel model // Academy of Management Review. – 2011. – № 1. – p. 127-150 б.
19. . Абдурахмонов К.Қ. «Меҳнат иқтисодиёти» назария ва амалиёт, Тошкент-2019 йил, 233 бет.